

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 11, Ocak/January 2024, ss. 67-76.

Geliş Tarihi–Received Date: 19.11.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 30.12.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HAREZMŞAHLAR TARİHİNDE HAN MELİK'İN YERİ VE ÖNEMİ

 10.53718/gttad.1392889

 ÇETİN KAYA*

ÖZ

Kaynaklarda çeşitli adlarla anılan Han Melik, Muhammed Harezmsah'ın annesi Terken Hatun ile olan kan bağından dolayı Harezmsahlar hanedanına akrabadır. Bu nedenle onun soyu, Terken Hatun'un da mensup olduğu düşünülen Türk boylarından birine isnat edilmektedir. Harezmsahların Herat'ı ele geçirmesinin ardından Harezmsah Muhammed bu şehrin yönetimini ona vermiştir. Ayrıca Harezmsah Muhammed Gurlulara sığınmış olan kardeşi Ali Şah meselesinin halledilmesi hususunu da Han Melik'e havale etmiştir. Han Melik, bu görev üzere Firuzkuh tahtında bulunan Gurlu hükümdarlar ile münasebetlerini artırarak onlar üzerine askerî müdahaleye varan birtakım yaptırımlarda bulunmuştur. Han Melik'in Gurlular üzerine yaptığı sefer hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu meselede en büyük sorun seferin Gurlu hükümdar Gıyaseddin Mahmud zamanında mı, yoksa ölümü sonrasında yerine geçen oğlu zamanında mı, yapıldığıdır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla sefer, Gıyaseddin Mahmud'un ölümünün ardından yapılmıştır. Gurlular ile olan mücadelesi haricinde kaynaklarda onun ismine uzunca bir süre rastlanılmamaktadır. Ancak Moğolların Harezmsahlar üzerine saldırıları başladığı sırada yeniden Han Melik ismi İslam kaynaklarının yanı sıra diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Harezmsah Muhammed'in Moğollar tarafından Buhara'nın zapt edilmesinin ardından Semerkant müdafaasına katılmayıp, Horasan beldelerine kaçışıyla bölgede bulunan bazı yerel idareciler Moğollar tarafına geçmeyi çıkarlarına daha uygun görmüşlerdir. Bu sırada Merv ya da Herat şehrinde bulunan Han Melik de Moğollar ile anlaşmıştır. Ama Moğol komutanlardan Togaçar, Cengiz Han'ın kati emrine riayet etmeyip, Han Melik'in idaresi altındaki topraklara saldırmış ve mevcut anlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur. Han Melik, Togaçar Noyan ile girmiş olduğu mücadeleden galip çıksa da Moğollar karşısında direnemeyeceğini düşünerek güneye doğru yönelmiştir. Ancak bu sırada Gazne şehrini elinde bulunduran Gurlu emirlerden Muhammed Harput, onu şehre sokmak istememiştir. Neticede Harput'un bir komplo ile öldürülmesi sonrası Han Melik, Gazne şehrine hâkim olmuştur. Daha sonra peşinden gelen Moğol birliklerini yok etmek için şehirden ayrılmıştır. Ancak onlar, Han Melik'in ordusunun kendilerinden kalabalık olduğunu görünce çatışmaya girmeden bölgeyi terk etmişlerdir. Bu sırada Harezmsah Muhammed, Aral Gölü'nde bulunan adalardan birinde ölmüştür. Muhammed'in oğullarından Celaleddin, babasının sağlığında kendisine tahsis edilen Gazne ve civarına dönmek için yola çıkmıştır. Bu haberi alan Han Melik de ona katılmak için Gazne'ye yönelmiştir. Horasan ve İran'da Moğol zulmü yoğunlaşınca, oralarda bulunan halklar Celaleddin'in bulunduğu bölgeye kaçarak nüfusu artırmıştır. Kitleler halinde gelen çeşitli kabilelere mensup bu insanlar, bölgede sağlam bir liman imajı veren Celaleddin Harezmsah'ın etrafında toplanarak bir ordu oluşturmuştur. Kaynaklar bu ordunun miktarının en az altmış bin, en fazla ise doksan bini aştığını bildirmektedir. Şüphesiz Han Melik'ten sonra Celaleddin Harezmsah'a katılanların en önemlisi Seyfeddin İğrak olmalıdır. Çünkü onun on binlerce kişilik bir askeri birliğe sahip olduğu kaynaklardan takip edilebilmektedir. Celaleddin Harezmsah toplanan ordu sayesinde Pervan yakınlarında Şigi Kutuku komutasında büyük bir Moğol ordusunu yenmeyi başarmıştır. Ancak Seyfeddin İğrak ve Han Melik arasında ganimet paylaşımı sırasında çıkan bir kavgadan dolayı bu ordu dağılmıştır. Bu durum sonrası Han Melik ve Celaleddin Harezmsah, Moğollar karşısında güçlü bir mücadele veremeyeceklerini düşünerek güneye doğru gitmişlerdir. Neticede Sind Nehri kenarında Cengiz Han ile yapılan savaşta Celaleddin Harezmsah yenilip kaçmayı başarırken, Han Melik Moğollar tarafından yakalanarak öldürülmüştür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE, E-Posta: cetinkayaa.58@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3876-5140.

Anahtar Kelimeler: Harezmşahlar, Moğollar, Han Melik, Herat, Pervan, Celaleddin Harezmşah.

**THE PLACE AND IMPORTANCE OF KHAN MELİK IN THE HISTORY OF THE
KHWAREZMIAN EMPIRE**

ABSTRACT

Khan Malik, who is referred to by various names in the sources, is related to the Khwarezmian Empire dynasty due to his blood bond with Terken Khatun, the mother of Muhammad Khwarazmshah. For this reason, his lineage is attributed to one of the Turkish tribes that Terken Khatun is thought to belong to. After the Khwarezmian Empire captured Herat, Khwarezmshah Muhammad gave him the administration of this city. In addition, Khwarezmshah Muhammad gave the job of capturing his brother Ali Shah, who took refuge in the Ghurids, to Khan Malik. For this purpose, Khan Malik increased his relations with the Ghur rulers on the throne of Firuzkuh and imposed some sanctions on them, even including military intervention. There is some different information in the sources about Khan Malik 's expedition against the Ghurids. The biggest problem in this matter is whether the expedition was carried out during the time of the Ghurid ruler Ghiyath al-Din Mahmud or during the time of his son who succeeded him after his death. However, as far as it is understood from the sources, it is thought that this expedition of Khan Malik was made after the death of Ghiyath al-Din Mahmud. Although his name was not found in the sources for a long time, except for his fight with the Ghurids, when the Mongols started their attacks on the Khwarezmian Empire, the name Khan Malik was seen again in Islamic sources as well as other sources. With this source, they directly start with the implication that Khan Malik made an agreement with the Mongols. However, the truth of the matter is not like that. After the capture of Bukhara by the Mongols, Khwarezmshah Muhammad did not participate in the defense of Samarkand and fled to the towns of Khorasan. Some local administrators in the region, who saw his escape, found it more in their interests to side with the Mongols. Meanwhile, according to different rumors in the sources, Khan Malik, who was in the city of Marv or Herat, also made such a choice. However, Togaçar, one of the Mongol commanders, did not comply with Genghis Khan's strict order and attacked the lands ruled by Khan Malik, causing this agreement to be broken. Even though Khan Malik won the fight with Togachar Noyan, he thought that he could not resist the Mongols and headed towards the south. However, Muhammad Harput, one of the Ghurid emirs who held the city of Ghazni, did not want to let him into the city of Ghazni. As a result, after Harput was killed in a conspiracy, Khan Malik dominated the city of Ghazni. He then left the city of Ghazni to destroy the Mongol troops that came after him to capture him. However, when they saw that Khan Malik's army was larger than theirs, they did not dare to enter the war and left the region. Meanwhile, Khwarezmshah Muhammad died on one of the islands in the Aral Sea. Jalaluddin, one of the sons of Muhammad, set out to return to Ghazni and its surroundings, which were assigned to him while his father was alive. Receiving this news, Khan Malik also headed towards Ghazni to join him. When the Mongol oppression intensified in Khorasan and Iran, the people there fled towards the area where Jalaluddin was located, increasing the population density there. In this way, people belonging to various tribes who fled from the Mongols and came to the region joined the army gathered around Jalaluddin Khwarezmshah, who gave the image of a solid port of refuge in the region. Sources report that this army numbered a minimum of sixty thousand and a maximum number of more than ninety thousand. Undoubtedly, after Khan Malik, the most important of the people who joined Jalaluddin Harezmshah should be Saif al-Din Ighraq. Because it is known that he has a military unit of tens of thousands of people. This army, gathered around Jalaluddin Khwarazmshah, managed to defeat a large Mongol army led by Shigi Qutuqu near Parwan. However, this army was dispersed due to a fight between Khan Malik and Saif al-Din Ighraq while sharing the spoils. After this incident, Jalaluddin and Khan Malik went south, thinking that they would not be able to put up a strong fight against the Mongols. As a result, in the battle with Genghis Khan on the banks of the Sind River, Jalaluddin Khwarezmshah was defeated and managed to escape, while Khan Malik was captured and killed by the Mongols.

Keywords: Khwarezmian Empire, Mongols, Khan Malik, Herat, Parwan, Jalaluddin Khwarezmshah.

GİRİŞ

Anuş Tegin oğlu Kutbeddin Muhammed'in, Selçuklular adına Sultan Berkayaruk (1092-1104) tarafından 1097 yılında atanarak Harezm bölgesini yönetmeye başlamasıyla Harezmşahlar hanedanının temelleri atılmıştır.¹ Bu hanedanın Türk kökenli olduğu hakkında şüphe bulunmamasına rağmen hangi boya mensup oldukları tespit edilememiştir.² Kutbeddin Muhammed'den sonra oğlu Atsız (1128-1156), bu görevi devralmıştır. Atsız'ın

¹ Bu hanedanın mensupları hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Aykut Özbayraktar, "Hârezmşâhlar Şeceresi: Anuş Tekîn Soyunun Erkek ve Kadın Tüm Mensupları", *Jaloliddin Manguberdi Hayoti va Faoliyati. Anushtegin Xorazmshohlar Sulolasining O'zbek Davlatchiligidagi O'rni Mazzusidagi Xalqaro Ilmiy-amaliy Anjuman Materiallari*, Milleniumus Print, Urganch 2023, s. 99-114.

² İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 43; Coşkun Erdoğan, *Harezmşahlar Anuştegin'den Celaleddin'e*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 19-20; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 228.

Selçuklulara karşı zaman zaman isyan ettiği görüldü de genelde onlara bağlılığını koruduğu görülmektedir.³ Ancak Sultan Sencer'in (1118-1157) ölümünün ardından, Selçukluların 1157 yılında tarih sahnesinden silinmesiyle⁴ bu durum değişmiştir. Bölgede nüfuzunu artırmaya çalışan Karahitaylar yerel idarecilerden almış oldukları vergileri kâr saymış ve ödemelerini düzenli yaptıkları sürece onlara pek karışmamışlardır. Atsız vefat ettikten sonra yerine geçen oğlu İarslan (1156-1172) da belli bir süre bu vergiyi ödemekte beis görmemiştir.⁵ İarslan'ın ölümü sonrasında oğullarından Tekiş (1172-1200), idareyi kardeşiyle girmiş olduğu mücadele neticesinde ele geçirmiş ve onun döneminde yönettiği siyasi teşekkül bölge siyasetinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu dönemde Harezmsahlara, Maverünnehir ve Horasan toprakları üzerine akınları yoğunlaşmıştır.⁶ Tekiş'in ölümünün ardından yerine geçen evladı Alaeddin Muhammed Harezmsah (1200-1220) Gurlular ile verilen mücadeleler sonrasında Horasan bölgesinin yönetimini büyük oranda ele geçirmiştir.⁷ Böylece bölgede onlara bağlı idari görevler üstlenen şahıslar bulunmaya başlamış olup, Han Melik de bu kişilerden biridir.

1. Tarih Sahnesine Çıkışından Ölümüne Kadar Han Melik Hakkında Kayıtlar

Kaynaklarda Han Melik (خان ملک/هات) ⁸ isminin Emir Melik (امير ملک) ⁹, Emino'lı Melik (امين الملك) ¹⁰, Melik Han-ı Herat (ملك خان هرات), Emin Hacib (امين حاجيب) ¹¹, Emin Melik/Yemin Melik (يمين ملک/امين ملک) ¹², Melik-i Herat (ملك هرات) ¹³ şeklinde geçtiği de görülmektedir. Han Melik, Nesevî tarafından kaleme almış *Sireti Celâleddin Menguberni* adlı eserin Necip Asım tercümesinde Celaleddin Mengüberdi'nin dayısının oğlu olarak gösterilmektedir.¹⁴ Ancak Celaleddin'in Hintli bir cariyeden dünyaya geldiği bilgisi bu duruma gölge düşürmektedir.¹⁵ Çünkü kaynaklardan takip edebildiğimiz ölçüde Han Melik'in, Türk olduğu görülmektedir.¹⁶ Zira İbnü'l Esir de onların akrabalıklarını teyit etmektedir. Ancak ona göre, Han Melik, Celaleddin'in değil babası Muhammed Harezmsah'ın dayısıdır.¹⁷ Bu bilgiye istinaden Han Melik'in, Muhammed Harezmsah'ın annesi Terken Hatun'un kardeşi olduğu söylenebilir. Terken Hatun'un da Muhammed Harezmsah'ın babası Tekiş tarafından Türk unsurları kendisine bağlamak amacıyla, çeşitli kaynaklarda Kıpçak¹⁸, Bayat, Yimek¹⁹ ya da Kanglı²⁰ boylarının birinden gelin edildiği rivayet edilmektedir.²¹ Yapılan araştırmalar neticesinde Terken Hatun'un bu boyların hepsini içinde barındıran ve Acemiler de denilen Uran birliğinin²² mensubu olduğu görülmektedir.²³ Mevcut öncüllerden anlaşıldığı üzere Terken Hatun ile akraba olan Han Melik de bu boylardan birine mensup olmalıdır.

Han Melik'in, Herat yönetimini üstlenmesi Harezmsahlara h. 605 (1208-1209) senesinde şehri ele geçirmeleri ile başlamıştır. Muhammed Harezmsah bu şehrin idaresini ona tevdi edip, bazı görevler vererek bölgeden uzaklaşmıştır. Bu görevlerin başında, isyan ederek Gurlu hükümdarlarından Gıyaseddin Mahmud'un yanına sığınmış olan, Harezmsah'ın kardeşi Ali Şah'ın yakalanması işi gelmektedir.²⁴ Meselenin çözümlenmesiyle ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Esir'e göre, Han Melik almış olduğu yetki ile Firuzkuh üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu durumu öğrenen Gıyaseddin Mahmud, elçiler gönderip aman dilemiştir. Dileği kabul gördükten sonra bizzat kendisi Ali Şah'ı da alarak Han Melik'in yanına gitmiştir. Ancak onlar huzura çıktıkları zaman Han Melik tarafından tutuklanmışlardır. Ardından durumu haber vermek için Muhammed

³ Faruk Sümer, "Atsız b. Muhammed mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 91-92.

⁴ Faruk Sümer, "Selçuklular mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 371.

⁵ V. V. Barthold, *Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2020, s. 47-49.

⁶ Meryem Gürbüz, "Tekiş, Alâeddin mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 364-365.

⁷ Abdülkerim Özyayın, "Muhammed b. Tekiş mad.", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 579; Çetin Kaya, "Moğol İstilasının Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir: Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 30, 2023, s. 82-83.

⁸ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, C. I, Neşr. M. Ruşen ve M. Musevî, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995, s. 521; Anonim, *Mongolun Nigoça Tobçıyan*, Trs. B. Sumyabaatar, Ulaanbaatar 1990, s. 781.

⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, C. X, Neşr. M. Y. Dekkak, Dar al-Kotob al-İlmiyah, Beyrut 2003, s. 337.

¹⁰ Muhammed Nesevî, *Sireti Celâleddin Menguberni*, Neşr. Mucteba Minovi, İntişarat-ı İlim u Ferheng, Tahran 2015, s. 92.

¹¹ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsri*, C. I, Neşr. A. Habibi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2010, s. 316.

¹² Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân Güşa*, Neşr. M. Kazvîni, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016, s. 476, 527.

¹³ Muhammed Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's Safâ*, C. VIII, Neşr. Cemşid Kiyânfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006, s. 3852.

¹⁴ Şehabeddin Ahmedünesevi, *Celalüddin Harezmsah*, çev. N. Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 46. Ancak bu bilgi kullandığımız neşirde verilmemekte olup sahihliği hususunda şüpheler bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Nesevî, *age*, s. 92.

¹⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah mad." *İ.A.*, C. II, İstanbul 1979, s. 49.

¹⁶ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 528; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. M. Öztürk, TTK, Ankara 2013, s. 385.

¹⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fit-Tarih)*, C. XII, çev. A. Ağırakça ve A. Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 356.

¹⁸ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. I, s. 300; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsri Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar*, çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2015, s. 122.

¹⁹ Muhammed Nesevî, *age*, s. 38, 62.

²⁰ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 532; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 388.

²¹ Kafesoğlu, *age*, s. 130-131.

²² Terken Hatun'un akrabaları olan Uranlar'a Acemiler denilmesi ile ilgili bkz. Alâeddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 384-385, 451, 532; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 275, 324, 388. Han Melik'in de Acemiler'e mensup olduğu zikri için bkz. Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 118-119; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsri*, çev. Mustafa Uyar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016, s. 70.

²³ Fuad Köprülü, "Uran Kabilesi", *Belleten Dergisi*, C. 7, S. 26, 1943, 238-239. Dönem itibarı ile bu boyların İrtiş Nehri havzasından güneye doğru hep birlikte yaşadıkları görülmektedir. Bkz. Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK, Ankara 2013.

²⁴ İbnü'l Esir, *age*, s. 222-223.

Harezşah'a ulaklar yollanmıştır. Harezşah da Han Melik'e ikisinin de öldürülmesini emretmiştir. Ulakların gelişiyile verilen emir hemen uygulanarak h. 605 senesinde Gıyaseddin Mahmud ve Ali Şah idam edilmiştir.²⁵

Cûzcânî'ye göre, Ali Şah ağabeyi Muhammed Harezşah'ın hizmetinde iken kaçarak Gıyaseddin Mahmud'a sığınmıştır. Bu durumdan Harezşah haberdar olunca, babası Tekiş ile Gurlu Sultan Gazi Muizeddin²⁶ arasında daha önceden yapılmış akde binaen Ali Şah'ın tutuklanmasını istemiştir. Harezşah'ın gönderdiği anlaşma nüshasını gören Gıyaseddin Mahmud derhal Ali Şah'ı tutuklatarak hapse attırmıştır. Ancak Ali Şah'ın Irak, Horasan, Harezmîler ve Türklerden oldukça fazla taraftarı olup Gıyaseddin Mahmud'dan onu serbest bırakmasını talep etmişlerdir. Gıyaseddin Mahmud bunu kabul etmeyince bir gece baskını ile haremine girilerek 7 Safer 607 (31 Temmuz 1210) tarihinde öldürülmüştür. Gıyaseddin Mahmud'dan sonra tahta on dört yaşındaki oğlu Bahaeddin Sam geçirilmiştir. Bu sırada Gurlu hanedanından Alaeddin Hüseyin Cihansuz'un (1149-1161) oğlu Alaeddin Atsız, Muhammed Harezşah'dan aldığı icazet ile Firuzkuh üzerine yürümüştür. Kendisine Herat hâkimi Han Melik'ten de askerî destek almıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında korkuya kapılan Firuzkuh'un önde gelenleri, Ali Şah'ı serbest bırakmayı çıkarlarına uygun gördüler. Böylelikle şehri kuşatmaya gelen birlikler içinde karışıklık meydana getirmeyi amaçladılar. Ancak mesele onların tasarladığı şekilde cereyan etmemiştir. Yapılan savaş neticesinde Firuzkuh gelen ordu tarafından zapt edilmiştir. Şehrin zaptından sonra tahta bulunan Bahaeddin Sam ve kardeşleri yakalanarak Herat'a oradan da Harezm'e gönderildiler. Selef Gurlu sultan, Gıyaseddin Mahmud'un mezarı da açılarak tabutu Herat'a nakledilmiştir. Böylelikle h. 607 (1210-1211) senesinde Gıyaseddin Muhammed (1163-1203) hanedanının Gur hâkimiyeti sonlandırılmıştır. Alaeddin Atsız, Han Melik'in yardımıyla Firuzkuh tahtına oturtulmuştur. Çıkan hengâmeden yararlanan Ali Şah kaçarak Gazne taraflarına sığınmıştır.²⁷

Cuveynî rivayetinde ise, olaya hiçbir şekilde Han Melik dâhil edilmeden mesele anlatılmaktadır. Ona göre, Ali Şah, Herat'ın Harezşahlar tarafından alınmasından sonra Firuzkuh'a gitmiştir. Gıyaseddin Mahmud, onu orada gayet iyi bir şekilde karşılayarak hediyeler sunmuştur. Ancak Ali Şah, Gıyaseddin Mahmud'a karşı bir suikast planı hazırlayarak onu h. 609 (1012-1213) yılında ortadan kaldırmıştır. Sonrasında da ağabeyi Muhammed Harezşah'a elçi yollayarak Firuzkuh'da hâkimiyetini tanınmasını istemiştir. Harezşah da bu isteği kabul etmiş gibi görünerek bazı hediyeler ile birlikte hilat giydirmek için bir heyet göndermiştir. Hediyeler sunulurken Ali Şah gelen elçiler tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.²⁸

Cuveynî rivayetinde verilen, Ali Şah'ın Firuzkuh tahtına çıktığı bilgisi diğer kaynaklarda teyit edilememektedir. Bu nedenle vermiş olduğu malumatlarla doğru orantılı bilgilere diğer eserlerde de rastladığımız²⁹, Cûzcânî rivayetini daha kabul edilebilir görmekteyiz. Ayrıca Han Melik'in, Firuzkuh üzerine düzenlemiş olduğu seferin gerçekliği hakkındaki şüpheler pek sağlam temellere dayandırılmamaktadır. Ama bu seferin tarihlendirilmesi hususu da oldukça güçtür. Çünkü Gıyaseddin Mahmud'un ölüm tarihi üzerindeki belirsizlikler³⁰ bu konuda bir karar vermemizi kısıtlayarak zorlaştırmaktadır. Diğer yandan İbnü'l-Esir'in neşrettiği üzere, Gıyaseddin Mahmud'un öldürülmesi olayına Han Melik'in dahli de kaynaklardan takip edilebildiği ölçüde pek mümkün gözükmemektedir.

Yukarıda bahsedilen olay sonrasında uzunca bir süre kaynaklarda Han Melik'in ismine rastlanılmamasına rağmen Moğolların, Harezşahlar üzerine tertip ettikleri seferler³¹ sırasında yeniden onun adı da zikredilmeye başlamıştır. Hatta Cengiz Han ile olan irtibatı nedeniyle Moğol kaynakları da ondan haberdardır. Çünkü Moğol kaynakları Han Melik'in, Cengiz Han ile anlaşma zemininde olduğunu, bu sayede topraklarını onun saldırılarından muaf tutma sözü aldığını bildirmektedirler.³² Bu durum Han Melik'in Moğollar tarafına geçme hazırlığında olduğunu ve Harezşahlarla bağlarını kopardığının bir göstergesidir. Mesele Reşiduddin Fazlullah tarafından da işlenmiş olmakla birlikte eserinde, Han Melik'in Harezşahlara itaatten vazgeçerek Cengiz Han'a meyiletmek niyetinde olduğunu neşretmiştir. Bu durum nedeniyle Moğolların onun topraklarına saldırmasının da önüne geçildiği metinden anlaşılmaktadır.³³ Han Melik'in bu tutumunu, Moğolların Buhara şehrini almasının ardından

²⁵ İbnü'l Esir, *age*, s. 223.

²⁶ Muhtemelen burada Sultan Gazi Muizeddin değil de Gıyaseddin Muhammed kastedilmektedir. Çünkü Harezşah Tekiş 1200 yılında ölmüş olup, Muizeddin ise kardeşi Gıyaseddin Muhammed'in vefatı sonrası 1203 yılında Gurlu tahtına geçmiştir. Bkz. İbnü'l Esir, *age*, s. 132, 137-138; Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 394-395; Alaeddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 282-283; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age*, C. I, s. 387-389; Muhammed Mîrhând, *age*, C. VII, s. 3650; Gıyâsuddîn Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer*, C. III, Neşr. M. Debirsiyakî, Kitab Furuşî Hayyam, Tahran 1984, s. 607.

²⁷ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *age*, C. I, s. 376-379.

²⁸ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 429-430; Alaeddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 307.

²⁹ Muhammed Mîrhând, *age*, C. VII, s. 3651-3654; Gıyâsuddîn Hândmîr, *age*, C. II, s. 608-609; Vural Öntürk, "Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'e Göre Gurlular", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 34, 2018, s. 152-155.

³⁰ Ölüm tarihi ile ilgili rivayetler için bkz. Kaya, *agm*, s. 83.

³¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nagehan Güler, "Cengiz Hân'ın Mâverâünnehir'i Zaptı (1220)", *Anasay*, C. 1, S. 1, 2017, s. 15-36; Meryem Doygun, "Hocend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 70, 2021, s. 170-189.

³² Anonim, *Mongolun Nigoça...*, s. 780-781; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 227; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 1995, s. 181-182; Anonim, *The Secret History of the Mongols*, çev. Igor de Rachewitz, Brill, Leiden 2004, s. 190; Lubsandanzan, *Altan Tovç*, Haz. Ş. Çoimaa, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsval, Ulaanbaatar 2006, s. 201.

³³ Reşiduddîn Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 521-522.

HAREZMŞAHLAR TARİHİNDE HAN MELİK'İN YERİ VE ÖNEMİ

Ceyhun Nehri'nin batısında kalan bazı şehirlerde bulunan idarecilerin de aynı şekilde tekrar ettikleri kaynaklardan takip edilebilmektedir.³⁴ Çünkü Harezmsah Muhammed, Buhara zapt edilince, Semerkant savunmasına katılmayıp Horasan'a kaçmış³⁵ ve orada da durmayıp daha batıya ilerlemiştir.³⁶ Bu durum yerel idarecilerin, Harezmsah Muhammed'e olan güvenini sarsmış ve cesaretlerinin kırılmasına neden olmuştur.

Han Melik'in, yukarıda bahsettiğimiz akitleşmeye rağmen Moğolların azıllı düşmanlarından biri haline geldiği görülmektedir. Çünkü Cengiz Han'ın özellikle Han Melik'e karşı herhangi bir müdahalede bulunmaması hususunda tembihleyerek göndermiş olduğu komutanlarından Cebe ve Sübgedey Noyanlar, 617 yılı Rebiyülahir ayı sonlarına doğru (Haziran 1220) Ceyhun Nehri'ni geçerek onun topraklarına girmeden savuşurken, Togaçar Noyan bu emre uymamıştır.³⁷ O, Han Melik'in arazisine saldırarak şehirlerini yağmalayıp halkını esir etmiştir.³⁸ Han Melik ile Togaçar arasında bu nedenle bir savaş çıkmış ve Moğol kuvvetleri güçlülükle de olsa bölgeden uzaklaştırılmıştır.³⁹ Bu olay sonrası Han Melik, Moğollarla olan anlaşmasını bitirmiştir. Meseleye vakıf olan Cengiz Han, Togaçar Noyan'ın yaptıklarına o kadar öfkelenmiştir ki, bir ara onu öldürmeyi düşünse bile sonrasında vazgeçmiştir. Neticede onu, komuta yetkisini elinden almakla cezalandırmayı uygun görmüştür.⁴⁰ Kaynaklarda genel olarak Han Melik'in Herat valisi olduğu nesredilmesine rağmen Moğollar bölgeye geldiği sırada, *Câmiu't Tenvârih*'te onun Merv şehrinde ikamet ettiği rivayet edilmektedir.⁴¹ *Ravzatu's Safâ*'da ise, genel kaniya uygun bir şekilde Herat şehrinde olduğu kaydedilmiştir.⁴²

Togaçar ile girişmiş olduğu mücadele sonrası Cengiz Han'a durumu bildirmek üzere elçi yolladıktan sonra Han Melik, Moğollar karşısında tutunamayacağını düşünerek güneye doğru çekilme kararı almıştır.⁴³ H. 617 (1220-1221) yılında Germsir üzerinden, Gazne şehrine gitmiştir. Bu arada Sultan Muhammed Harezmsah'ın Porşur (Peşaver) emiri Muhammed b. Ali Harput-i Guri, Moğolların saldırıları başladığı sırada sultandan gelen bir ferman ile Gazne şehrine gelmiştir.⁴⁴ Han Melik, Gazne'ye ulaşmak üzere iken Muhammed Harput'a haber yollamış ve ondan hayvanlarını doyurmak için ot istemiştir. Ancak Harput bunu kabul etmeyerek Muhammed Harezmsah'ın herkes için otlak ve ziraat alanları belirlediğini bu nedenle hakkına razı olarak kendi arazisine dönmesini söylemiştir. Harput'un, Han Melik'i Gazne şehrine almak istememesi sonrası Harezmsahlara bağlı bazı kişiler Gurluların isyan planladığını düşünerek, düzenlemiş oldukları bir ziyafette Harput'u öldürmüşlerdir. Onun ölümü sonrasında Han Melik gelerek şehrin kontrolünü ele almıştır.⁴⁵

Han Melik'in sığındığı bu bölgenin daha önceden şehzade Celaleddin Mengüberdi'ye tahsis edildiği bilinmektedir.⁴⁶ Ancak Celaleddin, Moğollar önünden kaçarak canını kurtarmaya çalışan babası Muhammed Harezmsah'ın isteği üzere, onun sığındığı Aral Gölü'ndeki adalardan birine gitmiştir. Diğer oğullarının da gelişyle Muhammed Harezmsah, Uzlagşah'ı veliahtlıktan azlederek kendisinden sonra başa geçmesi için Celaleddin Mengüberdi'yi namzet etmiştir.⁴⁷ Celaleddin, Muhammed Harezmsah'ın Aralık 1220 tarihinde ölümüyle birlikte enkaz haline gelmiş devletin hükümdarı sıfatıyla idareyi üstlenmiştir.⁴⁸ Ancak Moğol baskılarından dolayı bozulan merkezi otorite ve kardeşleri ile giriştiği mücadeleler nedeniyle orada yeterli destek bulamamıştır. Celaleddin'i Harezmsah yapan bu seyahati, şehzadeligi sırasında kendisine tahsis edilen bölgeye geri dönme isteği doğrultusunda 15 Zilhicce 617 (Şubat 1221) tarihinde Gazne'ye yönelmesiyle neticelenmiştir.⁴⁹

Han Melik, Gazne şehrinin kontrolünü ele aldıktan sonra Moğolların iki, üç bin kişilik bir ordu ile kendisinin peşinden geldiğini öğrenmiştir. Hemen şehirden ayrılarak Moğollar üzerine bir sefer başlatmıştır. Bu sırada Gazne kadısı Raziyyü'l-mülk'ü, Harput'un ölümü sonrası sahipsiz kalan Porşur'a yönetici olarak tayin etmiştir. Raziyyü'l-

³⁴ Muhammed Nesevî, *age*, s. 64; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 35.

³⁵ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 197-198, 216-217; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 144, 160-161.

³⁶ Muhammed Nesevî, *age*, s. 64, 66; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 35-36.

³⁷ Muhammed Mîrhând, *age*, C. VIII, s. 3851-3852.

³⁸ Anonim, *Mongolun Nigoça...*, s. 781; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 227-228; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 182; Anonim, *The Secret History...*, s. 190; Lubsandan, *age*, s. 201; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 521.

³⁹ Muhammed Mîrhând, *age*, C. VIII, s. 3852.

⁴⁰ Anonim, *Mongolun Nigoça...* s. 785; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 228; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 182; Anonim, *The Secret History...*, s. 191.

⁴¹ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 522.

⁴² Muhammed Mîrhând, *age*, C. VIII, s. 3852.

⁴³ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 521; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 116; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69; Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 527; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 384.

⁴⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 116; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69; A. C. M. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Haz. Ekrem Kalan, İstanbul 2014, s. 129.

⁴⁵ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 528-530; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 385-386; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69; D'ohsson, *age*, s. 129-130; V. V. Barthold, *Moğol İstilası Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Morali, TTK, Ankara 2020, s. 433.

⁴⁶ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 430-431; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 307; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. I, s. 309; Muhammed Nesevî, *age*, s. 38; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 23.

⁴⁷ Muhammed Nesevî, *age*, s. 38; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 23.

⁴⁸ Kafesoğlu, *age*, s. 283; Özeydin, *age*, s. 579.

⁴⁹ Muhammed Nesevî, *age*, s. 83-93; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 40-46; Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 475; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 343.

mülk, Han Melik'in yanından ayrılarak Gazne'ye gelmiş oradan da tayin edildiği yere gitmek için yola koyulmuştur.⁵⁰ Porşur'a giderken kardeşi Umdetu'l-mülk ile birlikte Tirmiz'in yönetimini de ele geçirmişti. Ardından iki kardeş Gazne'de nüfuzlarını artırarak oranın idaresini de üstlenmeye başlamışlardır. Bu sırada Moğolların önünden kaçarak bölgeye gelen Halac ve diğer Türkmen kitleleri Seyfeddin İğrak komutasında Porşur'da toplanmışlardır. Raziyyü'l-mülk onları dağıtarak bölgeye hâkim olmak isterken yenilip ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir.⁵¹ Sonrasında kaçarak kardeşi Umdetu'l-mülk'ün idaresinde bulunan Gazne şehrine sığınmıştır. Bu sırada Belh emiri İmamüddin'in oğlu hâkimi olduğu Nagerhar'dan çıkarak Kabil'de bulunan Melik Şir ile birleşip Gazne'yi kuşatmıştır. Şehri ele geçirip Raziyyü'l-mülk'ü esir ettikleri sırada ansızın Celeleddin Harezşah oraya gelmiştir.⁵²

Moğollar üzerine dokuz bin kişiyle⁵³ Gersir taraflarına sefere çıkmış olan Han Melik, karşısında savaşacak ordu bulamamıştır. Çünkü gelen kuvvetlerin kendilerinden kalabalık olduğunu gören Moğollar kaçarak Herat'a doğru gitmişlerdir. Han Melik onların peşinden giderek Sistan'a yönelse de Celeleddin Harezşah'ın, Gazne'ye geleceğini duyunca oraya doğru hareket etmiştir.⁵⁴ Gazne'ye vardığı zaman Celeleddin'in yanına giderek ona bağlılığını sunmuştur. Bu sırada Seyfeddin İğrak, bazı Türk ve Gur emirleri de gelerek Celeleddin'e katılmışlardır.⁵⁵ Kış orada geçirmeye niyetlenen Celeleddin ile Han Melik'in kızı evlendirilerek aralarındaki akrabalık bağları bir nebze daha kuvvetlendirilmiştir.⁵⁶

Celeleddin Harezşah'ın etrafında toplanan ordunun miktarı konusunda Nesevî, Seyfeddin İğrak, Belh hâkimi Azam Melik, Afganiyan hâkimi Muzaffer Melik ve Hasan Kazlak'ın otuz bin kişi ile geldiklerini ama Han Melik ve Celeleddin'in de bir o kadar askere sahip olmasıyla rakamın altmış bini bulduğunu ifade etmektedir.⁵⁷ İbnü'l Esir ise, Celeleddin'in etrafında toplanan ordunun miktarının altmış bin olduğunu rivayet etmektedir.⁵⁸ Cuveynî de Han Melik'in elli bin, Seyfeddin İğrak'ın ise kırk bin kişilik asker sayısına sahip olduklarını bildirmektedir. Verilen rakamlara Celeleddin'in birlikleri dâhil edilmediğinden müellife göre, toplamda oluşturulan ordunun miktarının en düşük hesapla doksan bin olduğu görülmektedir.⁵⁹ Baharın gelmesiyle birlikte bu ordu, Celeleddin'in Toharistan taraflarındaki Pervan'a çekilme kararıyla, oraya gitmiştir. Celeleddin ve müttefikleri orada iken Tekecük komutasında bir Moğol ordusunun Valiyan kalesini kuşattığını öğrenince derhal saldırıya geçerek onları bozguna uğratmayı başarmışlardır. Bu bozgun sayesinde Cengiz Han, Celeleddin'in Harezşahlık iddiası ile etrafına büyük bir İslam ordusu topladığından, haberdar olmuştur.⁶⁰

Celeleddin Harezşah idaresinde çıkan bu direniş hareketinin bastırılması için derhal önlem almak isteyen Cengiz Han, Şigi Kutuku⁶¹ komutasındaki bir orduyu onlar üzerine memur etmiştir.⁶² Otuz bin kişilik⁶³ bir orduyla Celeleddin Harezşah ve müttefiklerini dağıtmaya gelen Moğollar, Pervan'da hasımlarıyla karşılaşmışlardır. Savaş düzenine geçilince Celeleddin ordunun merkezini kendisi kontrol edip, sağ kanadını Han Melik'e, sol kanadını ise Seyfeddin İğrak'a vermiştir. Savaş başlayınca emrinde bulunan on bin süvari ile Han Melik Moğolların sol kanadına saldırıp onları merkezde sıkışmaya mecbur etmiştir. Muharebeler çok kanlı geçmesine rağmen havanın kararması ile iki taraf da geri çekilmiştir. Ertesi gün Moğol orduları bu sefer erken davranarak

⁵⁰ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69.

⁵¹ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 528; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 386.

⁵² Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 529-530; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 386; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69; Barthold, *age*, s. 434.

⁵³ Muhammed Nesevî, *age*, s. 92. Eserin Türkçe tercümesinde ise bu ordu on bin kişi olarak kaydedilmiştir. Bkz. Şehabeddin Ahmedünesevi, *age*, s. 46.

⁵⁴ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 528; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 384-385; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69.

⁵⁵ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 476-477; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 344; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69.

⁵⁶ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 477; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 344.

⁵⁷ Muhammed Nesevî, *age*, s. 106; Şehabeddin Ahmedünesevi, *age*, s. 54.

⁵⁸ İbnü'l Esir, *age*, s. 355.

⁵⁹ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 477; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 344.

⁶⁰ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 477; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 344-345; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 117; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69; Muhammed Nesevî, *age*, s. 106; Şehabeddin Ahmedünesevi, *age*, s. 54; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 523.

⁶¹ Cüzcânî'nin eserinde bu komutanın ismi Fiku Noyin şeklinde geçmekte ve Cengiz Han'ın damadı olduğu söylenmektedir. Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 118; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 69. Nesevî burada idareyi üstlenen kişinin Cengiz Han'ın küçük oğlu Toluy olduğunu ve yapılan muharebelerde öldürüldüğünü neşretmiştir. İbnü'l Esir de bu durumu teyit eder nitelikte Celeleddin üzerine Cengiz Han'ın oğullarından birinin yollandığını kaydetmiştir. Bkz. Muhammed Nesevî, *age*, s. 106-107; Şehabeddin Ahmedünesevi, *age*, s. 54; İbnü'l Esir, *age*, s. 355. Şigi Kutuku hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Burak Çelik, "Esirlikten Aristokrasiye Şigi Kutuku Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.37, S. 2, 2022, s. 457-471; Boris Yakovleviç Vladimirtsov, *Çingis Han'ın Yaşamı*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2022, s. 101-103.

⁶² Anonim, *Mongolun Niğoca...*, s. 782; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 228; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 182; Anonim, *The Secret History...*, s. 190; Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 478; Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *age*, s. 345; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 523.

⁶³ Gelen ordunun miktarı hakkında el-Ömerî yetmiş bin rakamını vermektedir. Bkz. Şehabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 351.

HAREZMŞAHLAR TARİHİNDE HAN MELİK'İN YERİ VE ÖNEMİ

Seyfeddin İğrak üzerine saldırmak istediler. Ama İğrak'ın okçuları onları ok yağmuruna tutarak geri çekilmeye zorladılar. Ardından Celaleddin Harezşah'a bağlı süvarilerin saldırısıyla da Moğollar tamamen dağıtılmıştır. Böylece galip ordu Moğollardan arta kalan malları toplama işine girişmiştir.⁶⁴

Kazanılan zafer Celaleddin Harezşah ve müttefikleri arasında büyük bir coşku yaratsa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Çünkü kaynaklardan takip edilebildiği ölçüde farklı farklı nedenlerden müttefikler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Nesevî bu anlaşmazlığın sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Moğol ordusunun dağılıp kaçışı sonrası Han Melik'in askerlerinden bazıları bir at yüzünden Belh hâkimi Azam Melik'in neferlerinden birine kamçı ile vurmuştur. Bu durum Halaç ordusunun zoruna gitmiş ve Celaleddin her ne kadar ganimetten onlara adil bir pay vermeye çalışsa da onlar kanaat etmeyerek daha fazlasına göz koymuştur. Celaleddin'in tüm çabalarına rağmen anlaşmaya varmaya yanaşmayan Seyfeddin İğrak, Azam Melik ve Muzaffer Melik kendi askerleriyle birlikte en çok dayanışmaya ihtiyaç olduğu anda onu terk etmişlerdir.⁶⁵

İbnü'l Esir'in rivayetine göre, savaştan hemen sonra Müslümanlar ganimet yüzünden birbirine düşmüştür. Anlaşmazlığa sebebiyet verenlerden biri olan Halaç Türklerinden Seyfeddin İğrak, savaşta büyük başarılar göstermiş ve kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Diğeri ise, Celaleddin Harezşah ile akrabalık bağı bulunan Han Melik olmuştur. İkisi arasında meydana gelen tartışma çatışmaya dönüşünce Seyfeddin İğrak'ın kardeşi öldürülmüştür. Bu duruma çok içerleyen Seyfeddin "*Ben kâfirleri mağlup edeyim, ama böyle son derece basit bir eşya yüzünden kardeşim öldürülsün, öyle mi!*" diyerek ordudan ayrılıp Hindistan taraflarına yönelmiştir. Onun gittiğini gören otuz bin kadar asker de onu takip etmiştir. Celaleddin Harezşah her ne kadar peşlerinden gidip onları geri döndürmek için çabalasa da başarılı olamamıştır. Bu şekilde Moğollar karşısında direnen Celaleddin ve Han Melik umutsuzluğa düşerek eski güçlerini kaybetmiştir.⁶⁶

Cuveynî'nin aktardıklarına göre, savaştan sonra ganimet toplanırken Han Melik ile Seyfeddin İğrak arasında paylaşılmayan bir at yüzünden kavga çıkmıştır. Han Melik bu sırada kırbacını alarak, Seyfeddin İğrak'ın başına vurmuştur. Olay sonrası Seyfeddin İğrak ve Kanlı askerleri, Celaleddin Harezşah tarafından Han Melik'in cezalandırılmasını istemişlerdir. Ancak Celaleddin bu durumu görmezden gelince ona olan güvenleri sarsılmıştır. Gece olunca da Kirman dağlarına doğru yönelerek Celaleddin ve Han Melik'i Moğollar karşısında yalnız bırakmışlardır.⁶⁷

Cüzcânî ise, Celaleddin Harezşah'ın ordusunda Moğollar ile Pervan'da yapılan savaş sonrası çıkan husumeti aktarırken Han Melik'in ismini vermeden konuya değinmektedir. Onun rivayetine göre, savaş sonrası cengâverlikleriyle ünlü süvari birlikleri olan İğrak taifesi ve Harezşah Acemleri arasında ganimet paylaşımı sırasında nifak çıkmıştır. Bu nedenle İğraklar, Celaleddin'in ordusundan ayrılarak başka tarafa gitmişlerdir.⁶⁸

Diğer müttefiklerin yanlarından ayrılması sonrasında Han Melik ve Celaleddin Harezşah, Moğollarla mücadelelerini birlikte sürdürme kararı almışlardır. Bu sırada Cengiz Han'ın büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini öğrendikleri zaman, ona karşı koymaya kudretlerinin olmadığını düşünüp, Gazne taraflarına yönelmişlerdir. Ancak orada da fazla kalmayıp Sind Nehri'ni geçerek avantajlı bir savunma hattı oluşturmaya çalışmışlardır.⁶⁹ Bu sırada Cengiz Han, Gazne şehrine varmış ve Celaleddin'in ordusunun on beş gün önce oradan ayrılarak gittiğini öğrenmiştir. Şehri ele geçirdikten sonra da hemen onların peşinden Sind Nehri'ne doğru yola koyulmuştur.⁷⁰ İlk olarak Celaleddin'in öncü birliğini teşkil eden Orhan ile tesadüf eden Moğollar, onu yendikten sonra nehri geçmeye çalışan asil ordu ile karşılaşmışlardır. Moğolların beklemedikleri bir anda karşısına çıkmasıyla nehir ile onlar arasında kalan Celaleddin ve Han Melik'in birlikleri hızlıca savaş düzenine geçmiştir. Han Melik oluşturulan bu ordunun sağ kanadında yerini almıştır.⁷¹

Kaynaklarda iki ordunun karşı karşıya geliş tarihleri hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Nesevî'ye göre savaşın başlama tarihi 8 Şevval 618 (25 Kasım 1221)dir.⁷² İbnü'l Esir, meseleyi 617 (1220-1221) yılı

⁶⁴ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 478-479; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 345-346; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 118-119; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 70; Reşiduddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 523-524; Barthold, *age*, s. 435-436. Pervan Savaşı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Çiftçi, "Mongol Defeat - Khwarazmshah Victory: 1221 Battle of Parwan", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 84-135.

⁶⁵ Muhammed Nesevî, *age*, s. 107-109; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 54-55.

⁶⁶ İbnü'l Esir, *age*, s. 356. Bu rivayet el-Ömerî tarafından da aynı şekilde aktarılmıştır. Bkz. Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *age*, s. 351.

⁶⁷ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 479-480; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 346-347; Mesele *Câmiu't Tevârih*'te de aynı şekilde anlatılmakta olup kavgaya sebep olan ganimetin bir Arap atı olduğu neşredilmiştir. Bkz. Reşiduddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 524.

⁶⁸ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 118-119; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 70.

⁶⁹ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 480-481; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 347.

⁷⁰ Reşiduddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 526; Barthold, *age*, s. 436-437.

⁷¹ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 480-481; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 347; Reşiduddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 526; Muhammed Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, Neşr. Cafer Şear, Encümen-i Asar u Mefahir-i Ferhengi, Tahran 2000, s. 369.

⁷² Muhammed Nesevî, *age*, s. 110; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 55; Fasîh Hâfî; *Mucmel* Fasîh, C. II, Neşr. S. M. N. Nasrabadi, İntiaşarat-ı Esatir, Tahran 2009, s. 773-774.

içerisinde anlatılmaktadır.⁷³ Reşidüddin ise olayların cereyan ediş tarihini At yılı (1222) olarak neşretmektedir.⁷⁴ Savaşın başlamasıyla Celaleddin Harezşah'ın birlikleri az olmasına rağmen Moğol ordusunun merkezine saldırarak Cengiz Han'ı korkutmayı başarmıştır. Ancak kalabalık olan Moğollardan bir tümen sağ kanatta bulunan Han Melik'in üzerine saldırarak, onu bozguna uğratmıştır. Han Melik'in bulunduğu tarafın aldığı darbe Celaleddin'in ordusunda düzenin bozulmasına ve onların oldukça büyük kayıplar vererek mağlup olmalarına neden olmuştur. Moğollar karşısında direnemeyeceğini anlayan Celaleddin bir ihtimal nehri azgın sularına karşı koyarak kurtulma ihtimallerini düşündüğünden kalan askerlerine karşıya geçmelerini emretmiş ve diğer tarafa ulaşmayı başaranlarla birlikte bölgeden uzaklaşmıştır.⁷⁵ Han Melik de yapılan muharebede tek bacağı kaybetmiş bir şekilde⁷⁶ Peşaver'e doğru kaçmaya çalışırken yarı yolda Moğol birlikleri tarafından yakalanarak öldürülmüştür.⁷⁷ Moğol kaynakları Han Melik'in akıbeti hususunda onun, Celaleddin Harezşah ile nehri geçtikten sonra gözden kaybolduğunu söylemektedirler. Ayrıca aktarılanlara göre, peşlerinden gönderilen Calayir Bala Bey de onlara yetişemeyip ele geçirdiği şehirlerden edindiği çokça ganimet ile geri dönmüştür.⁷⁸

SONUÇ

Ele aldığımız konu dâhilinde kaynaklarda adı geçen ancak kimliği ve faaliyetleri hakkında yeterince araştırma bulunmayan Han Melik'in bir biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Han Melik'in ilk önemli icraatı diyebileceğimiz olay hiç şüphesiz Gurlu hükümdarlardan Gıyaseddin Muhammed'in hanedanının Firuzkuh hâkimiyetini sonlandırması olmuştur. Moğolların Harezşahlı devleti topraklarını istila ettiği sırada Han Melik ilk başta Cengiz Han ile anlaşmak üzere iken bir anda onlara güvenemeyeceği düşüncesiyle bu durumdan vazgeçmiştir. Bu kararı ile Moğollar karşısında direnme gayreti gösteren Celaleddin Harezşah'ın safında yer alarak onun daha etkili bir mücadele sergilemesine yardımcı olmuştur. Ancak Pervan'da yapılan savaş sonrası çıkan anlaşmazlıkların bazı kaynaklarda baş aktörü olarak Han Melik'in gösterilmesi ve onun orada sergilemiş olduğu tavır Moğollar karşısında direnen ordunun dağılmasına sebep olmuştur. Bu durum sadece Han Melik'in değil, Celaleddin'in de kaderini oldukça menfi sonuçlar doğuracak şekilde derinden etkilemiştir. Müttefiklerin ayrılışıyla artık Moğollar ile baş edemeyeceklerini düşünen Celaleddin ve Han Melik birlikte güneye çekilme kararı almışlardır. Ama Cengiz Han onlardan Pervan'da kazandıkları zaferin intikamı almaya kararlıdır. Neticede Celaleddin ve Han Melik, kaçmaya çalışırken Sind Nehri kenarında Moğolların baskınına uğramışlardır. Orada Cengiz Han ile giriştikleri savaşta ağır bir yenilgi almışlardır. Bu savaş sonrasında Celaleddin'in güçlüğü de olsa kurtulduğu bilirse de Han Melik'in akıbeti meçhuldür. Bazı kaynaklarda onun Moğollar tarafından öldürüldüğü söylenmesine rağmen bazılarında kurtulduğu ifade edilmektedir. Ancak bu savaş sonrası hayatta kalmış olsa bile Han Melik'in faaliyetlerine herhangi bir eserde rastlayamamış olmamızdan, onun pek de uzun bir müddet yaşadığını düşünmemekteyiz.

KAYNAKÇA

- Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân Güşa*, Neşr. M. Kazvîni, İntişarat-ı Hermes, Tahran 2016.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. M. Öztürk, TTK, Ankara 2013.
- Anonim, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 1995.
- Anonim, *Mongolun Nigoça Tobçıyan*. Trs. B. Sumyabaatar, Ulsin Hevleliin Gazar, Ulaanbaatar 1990.
- Anonim, *The Secret History of the Mongols*, çev. Igor de Rachewiltz, Brill, Leiden 2004.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilas Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Moralı, TTK, Ankara 2020.
- BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Tarihi Üzerine Dört Çalışma*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2020.
- ÇELİK, Burak, "Esirlikten Aristokrasiye Şiği Kutuku Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 37, S. 2, 2022, ss. 457-471.

⁷³ İbnü'l Esir, *age*, s. 356-357.

⁷⁴ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 525; Muhammed Benâketî, *age*, s. 369.

⁷⁵ Muhammed Nesevî, *age*, s. 110-111; Şehabeddin Ahmedünesevî, *age*, s. 55-56; İbnü'l Esir, *age*, s. 356-357; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, C. II, s. 119; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *age*, s. 70; Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 481-482; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 347-348; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 526-527; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *age*, s. 351; D'ohsson, *age*, s. 133-134; Barthold, *age*, s. 438-439.

⁷⁶ Alâuddin Atâ-Melik Cuveynî, *age*, s. 481; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *age*, s. 347-348.

⁷⁷ Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *age*, s. 526.

⁷⁸ Anonim, *Mongolun Nigoça...*, s. 801-803; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 231; Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 185-186; Anonim, *The Secret History...*, s. 195; Lubsandanzan, *age*, s. 202. Bala Noyan'ın onların peşinden gönderildiği hususu başka kaynaklardan da teyit edilebilmektedir. Bkz. Muhammed Mirhând, *age*, C. VIII, s. 3868-3869; Gıyâsüddin Hândmîr, *age*, C. II, s. 38.

HAREZMŞAHLAR TARİHİNDE HAN MELİK'İN YERİ VE ÖNEMİ

ÇİFTÇİ, Fatih, “Mongol Defeat - Khwarazmshah Victory: 1221 Battle of Parwan”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, ss. 84-135.

D'OHSSON, A. C. M., *Moğol Tarihi*, Haz. Ekrem Kalan, I.Q Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

DOYGUN, Meryem, “Hocend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.40, S. 70, 2021, ss. 170-189.

ERDOĞAN, Coşkun, *Harezmsahlardan Anuştegin'den Celaleddin'e*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

Gıyâsuddîn Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer*, C. II-III, Neşr. M. Debirsiyaki, Kitab Furuşî Hayyam, Tahran 1984.

GÜLER, Nagehan, “Cengiz Hân'ın Mâverâünnehir'i Zaptı (1220)”, *Anasay*, C. 1, S. 1, 2017, ss. 15-36.

GÜRBÜZ, Meryem, “Tekiş, Alâeddin mad.”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 364-365.

İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, C. X, Neşr. M. Y. Dekkak, Dar al-Kotob al-İlmîyah, Beyrut, 2003.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlardan Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000.

KAYA, Çetin, “Moğol İstilasının Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir: Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 30, 2023, ss. 76-87.

KILDIROĞLU, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK, Ankara 2013.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Uran Kabilesi”, *Belleten Dergisi*, C. 7, S. 26, 1943, ss. 227-244.

LUBSANDANZAN, *Altan Tovç*, Haz. Ş. Çoimaa, Mongol Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, Ulaanbaatar 2006.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, C. I-II, Neşr. A. Habibi, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2010.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsahlardan*, çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2015.

Muhammed Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's Safâ*, C. VII-VIII, Neşr. Cemşid Kiyânfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 2006.

Muhammed Nesevî, *Sireti Celâleddin Menguberni*, Neşr. Mucteba Minovi, İntişarat-ı İlim u Ferheng, Tahran 2015.

ÖNTÜRK, Vural, “Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'e Göre Gurlular”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 34, 2018, s. 129-164.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muhammed b. Tekiş mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 578-580.

ÖZBAYRAKTAR, Aykut, “Hârezmsahlardan Şeceresi: Anuş Tekîn Soyunun Erkek ve Kadın Tüm Mensupları”, *Jaloliddin Manguberdi Hayoti va Faoliyati. Anushtegin Xorazmshohlar Sulolasining O'zbek Davlatchiligidagi O'rni Mavzusidagi Xalqaro İlmiy-amaliy Anjuman Materiallari*, Milleniumus Print, Urganch 2023, s. 99-114.

Reşîduddîn Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't Tevârîh*, C. I, Neşr. M. Ruşen ve M. Musevi, İntişarat-ı Elburz, Tahran 1995.

SÜMER, Faruk, “Atsız b. Muhammed mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 91-92.

SÜMER, Faruk, “Selçuklular mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 365-371.

Şehabeddin Ahmedünesevi, *Celalüddin Harezmsahlardan*, çev. N. Asım, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

TANERİ, Aydın, “Hârezmsahlardan mad.”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 228-231.

VLADİMİRTSOV, Boris Yakovleviç, *Çingis Han'ın Yaşamı*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2022.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Celâleddin Harzemşah mad." *İ.A.*, C. II, MEB Basımevi, İstanbul 1979, ss. 49-53.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>